

ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIY TILINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Atakulova Nargiza Shamidullayevna

Toshkent shahri Mirobod

Tumani 83-maktab

O'zbek tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya : Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, tarixiy til jarayonlari, ijtimoiy-siyosiy omillar, yozma va og'zaki nutqdagi o'zgarishlar tahlil etilgan. Adabiy til me'yorlarining shakllanishi, taraqqiyot yo'llari hamda bugungi kun talablariga qanday javob berayotgani yoritilgan. Maqolada zamonaviy davrda o'zbek adabiy tilining o'рни, u bilan bog'liq muammolar va istiqbolli yo'nalishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiy tili, zamonaviy til, til rivoji, adabiy me'yor, tarixiy bosqich, til siyosati, uslubiy o'zgarishlar, til va jamiyat

Kirish

O'zbek adabiy tili xalqimizning madaniy boyligi, milliy o'zligining asosi hisoblanadi. U uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan bo'lib, har bir davrda jamiyat ehtiyojlariga mos holda takomillashib, bugungi zamonaviy shakliga kelgan. O'zbek adabiy tili shakllanishi va rivojlanishi mobaynida turli ijtimoiy-siyosiy, madaniy, diniy va ilmiy omillarning ta'sirida bo'lgan. Bugungi kunda esa u nafaqat muloqot vositasi, balki ta'lim, ilm-fan, ommaviy axborot va texnologiyalar sohaslarida faol foydalanilayotgan ko'p funksiyali tilga aylangan. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiy tilining tarixiy ildizlari, bosqichma-bosqich rivojlanishi, bugungi holati va istiqbollari tahlil qilinadi.

Zamonaviy o'zbek adabiy tili rivojlanishida so'nggi o'n yilliklar muhim o'rin tutadi. Globalizatsiya, axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi adabiy tilga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Internet tili, jumladan ijtimoiy tarmoqlarda keng qo'llanilayotgan qisqartmalar, emojilar, inglizcha iboralar va slenglar adabiy til me'yorlariga qarshi turadi. Shu bilan birga, ularni tahlil qilish, me'yorlashtirish va kerakli sohalarda qo'llash imkoniyatlari ham mavjud. Bu esa zamonaviy adabiy til va ommaviy nutq o'rtasida balansni topishni taqozo qiladi.

Adabiy tilning boyishida regional dialekt va shevalarning ta'siri kuchaymoqda. Bugungi davr nasriy va dramatik asarlarda, kino va seriallarda turli lahja va shevalarning ko'p ishlatilayotgani bu holatga misoldir. Bu, bir tomondan, adabiy tilni ommaviylashtirishga xizmat qilsa-da, ikkinchi tomondan, adabiy norma buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli tilshunoslar adabiy til me'yorlarini xalq og'zaki tili bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlamoqda.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida ham adabiy tilni chuqur va zamon talablari asosida o'qitish dolzarb masalaga aylangan. Yangi avlod o'quv dasturlari, darsliklar va elektron resurslar orqali o'quvchilarda adabiy tilga hurmatni oshirish, yozma va og'zaki nutq madaniyatini shakllantirish maqsad qilingan. Ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, mantiqiy ifoda, grammatik me'yorlarga amal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda adabiy til vositasi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda xorijdagi o'zbek diasporalari ham adabiy til rivojida o'ziga xos rol o'ynamoqda. Ular tomonidan nashr etilayotgan onlayn gazeta va jurnallar, ijtimoiy tarmoq sahifalari orqali o'zbek tili keng targ'ib qilinmoqda. Shu bilan birga, chet ellik tilshunoslarning o'zbek tiliga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Bu esa adabiy tilning xalqaro miqyosdagi maqomini oshirish imkonini yaratmoqda.

Zamonaviy o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayoni qadimgi turkiy yozma yodgorliklarga borib taqaladi. Eski o'rta asrlar davrida Xorazmiy, Navoiy, Bobur kabi mutafakkirlar tilidagi adabiylik bugungi o'zbek adabiy tilining poydevorini yaratgan. O'zbek tili tarixiy taraqqiyot yo'lida bir necha bosqichlardan o'tgan.

Turkiy yozuv tilidan keyingi bosqichda chig'atoy tili adabiy norma sifatida hukmron bo'lgan. Bu davrda yozma adabiy til asosan saroy, ilm-fan va she'riyat tilida qo'llanilgan. Ammo xalq tiliga yaqinlashuv XIX asrdan boshlab sezila boshlaydi.

XX asrning boshlarida jadidchilik harakati, yangi maktablar, ommaviy nashrlar paydo bo'lishi bilan adabiy til jamoaviy ehtiyoj asosida soddalashdi va xalq tiliga yaqinlashdi. 1920–1930-yillar davrida o'zbek adabiy tilini unifikatsiyalashga, ya'ni yagona me'yoriy til yaratishga harakat qilindi. Lotin yozuvida chiqarilgan gazeta va darsliklar adabiy tilga zamonaviy qiyofa berdi.

Sovet davrida adabiy til nisbatan barqarorlashdi, biroq rus tilining ta'siri kuchaydi. So'z boyligi va ibora tizimida ko'plab ruscha o'zlashmalar paydo bo'ldi. Bu jarayon ijtimoiy til siyosatining bir qismi sifatida kechdi.

Mustaqillikdan so'ng, o'zbek adabiy tili rivojida yangi bosqich boshlandi. Davlat tili maqomining mustahkamlanishi, rasmiy hujjatlar, ilmiy asarlar, ommaviy axborot vositalarining o'zbek tilida olib borilishi tilda yangilanish va boyish jarayonini kuchaytirdi. Adabiy tilning ifoda vositalari kengaydi, turli uslublar – publitsistik, ilmiy, badiiy, rasmiy uslublar shakllanib, me'yorlashtirildi.

Zamonaviy o'zbek adabiy tili nafaqat kundalik muloqotning, balki ilmiy izlanishlar, ommaviy axborot vositalari, qonunchilik, ta'lim va madaniyat sohalarining ham asosiy kommunikativ vositasiga aylangan. Respublikada barcha rasmiy hujjatlar, qonunlar, farmonlar, ilmiy maqolalar va darsliklar adabiy til me'yorlariga asoslangan holda tayyorlanmoqda. Bu holat adabiy tilga nisbatan yuqori talab va mas'uliyatni yuzaga keltirmoqda.

Ayniqsa, qonunchilik tili, rasmiy hujjatlar tili va ilmiy uslubda adabiylikning saqlanishi davlat tilining nufuzi va aniqligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu sohalarda

murakkab, sun'iy va byurokratik ifodalarning ko'payib ketishi adabiy til soddaligi va tushunariligi bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga chiqaradi. Tilshunos olimlar tilni me'yorda soddalashtirish, xalqchil qilish va zamonaviy standartlarga moslashtirish zarurligini ko'rsatmoqdalar.

Zamonaviy adabiy tilda neologizmlar – ya'ni yangi so'z va iboralarning paydo bo'lishi ayniqsa sezilmoqda. Texnologiya, biznes, marketing, sport, internet va global siyosat sohalaridan kirib kelayotgan so'zlar o'zbek tilining so'z boyligini boyitmoqda. Biroq bu yangi tushunchalarni milliy adabiy tilga moslashtirish, ularni to'g'ri va ma'no jihatdan aniqligini saqlagan holda qo'llash dolzarb masalalardan biridir. Tilshunoslar yangi so'zlarni yaratishda o'zbek tili so'z yasash imkoniyatlaridan foydalanishga chaqirmoqda.

Dialektal elementlarning adabiy tilga kirib kelishi esa murakkab va bahsli jarayon. Turli viloyatlarda ishlab chiqarilgan teleko'rsatuvlar, teatr va ommaviy sahna asarlari orqali dialektal leksika adabiy til me'yorlariga aralashmoqda. Bunda ikki tomonlama holat kuzatiladi: bir tomondan, bu tilning boyishi, xilma-xilligi, jonliligi hisoblanadi, ikkinchi tomondan esa adabiy me'yorlar, normativ qoidalarining buzilishi xavfini tug'diradi.

Adabiy tilning ifoda imkoniyatlari kengligi, ohangdorligi, ma'nodagi aniqligi uni boshqa nutq shakllaridan ajratib turadi. Shu sababli u ta'lim muassasalarida, madaniyat sohalarida, diplomatik va siyosiy aloqalarda asosiy vosita bo'lib qolmoqda. Har bir mutaxassislik sohasi o'z uslubiga ega bo'lgan holda adabiy til me'yorlarini o'zida mujassam etishi kerak.

Shuningdek, zamonaviy lingvistikada korpus lingvistika, funksional stilistika, sotsiolingvistika kabi yangi yo'nalishlar orqali adabiy tilni o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Ushbu yo'nalishlar yordamida til strukturasi, funksiyasi va ijtimoiy ta'siri chuqur tahlil qilinmoqda. Bu esa adabiy tilni faqat grammatika doirasida emas, balki keng madaniy va ijtimoiy kontekstda anglashga olib kelmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy o'zbek adabiy tili elektron axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda, internet tilida faol ishlatilmoqda. Bu esa til me'yorlariga yangicha qarash, uni zamonga moslashtirish zaruratini yuzaga chiqarmoqda. Tilshunoslar adabiy tilning asosiy funksiyalarini saqlab qolgan holda uni global kommunikatsiya vositasiga aylantirish ustida ish olib bormoqda.

Xulosa

Zamonaviy o'zbek adabiy tili uzoq tarixiy jarayonlar, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar asosida shakllangan. U xalq tiliga asoslangan holda adabiy me'yorlarni singdirgan, rasmiy va norasmiy sohalarda faol ishlatilayotgan ko'p qirrali til tizimidir. Bugungi kunda uning rivoji davom etmoqda, yangi so'zlar, uslublar va texnologik vositalar bilan boyib bormoqda. O'zbek tilining istiqboli, uni saqlash va boyitish har bir til egasining, ayniqsa o'qituvchi va mutaxassislarning muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukurov H. “O‘zbek adabiy tili tarixi”. Toshkent: Fan, 2006.
2. Qodirov M. “Zamonaviy o‘zbek adabiy tili”. Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
3. Karimov I. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Yo‘ldoshev M. “Til va jamiyat: til siyosati masalalari”. Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni: “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 2019.